

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ
ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИЛОЖНИ ИЗКУСТВА
КАТЕДРА „МЕТАЛ“

БЪЛГАРСКАТА МОНЕТА КАТО ХУДОЖЕСТВЕНО ПРОИЗВЕДЕНИЕ ОТ
ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК ДО ДНЕС

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна
и научна степен „доктор“

Докторант: Венцислав Шишков

Научен ръководител: доц. Емил Бачийски

София, 2020

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Обща характеристика на дисертационния труд.....	3
Увод.....	4
I. Исторически преглед и основни характеристики на монетата.....	9
I. 1. Произход.....	9
I. 2. Основни характеристики.....	10
I. 3. Антични и средновековни монети по нашите земи.....	13
I. 4. Монетите в периода на Втора българска държава.....	15
I. 5. Монетите в периода на Княжество (1879 – 1908) и Царство България (1908 – 1946).....	16
II. Монетите в периода на Народна република България (1946 – 1990)	19
III. Монетите в периода на Република България (от 1991 г. до днес)	23
Заключение.....	26
Научни приноси.....	29
Списък на публикациите и участията в научни конференции на автора по темата на дисертацията.....	30

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ДРУД

Дисертационният труд се състои от две книжни тела – текстова част и приложение със снимков материал, в което са представени някои от изследваните образци.

Съдържанието на текстовата част е с обем от 210 стр., разделени в следните отдели: увод, изложение (съставено от три глави), заключение и списък с използваните източници (библиография).

Библиографското описание на използваната литература (3 страници) включва 25 заглавия, от които книги – 14: каталози, албуми, монографии, сборници – 2: статии – 4: интервюта, проведени с български автори по темата на дисертацията – 5.

Приложението към дисертационния труд съдържа 169 броя илюстрации в 94 страници.

УВОД

През всички епохи и хронологически периоди, човечеството създава определени форми, символи и знаци, отразяващи представата му за произхода на света, за сформирването и живота на общности, етноси, народности, религии – техните характерни обичаи и последователно развитие. В наше време, археологическите проучвания правят съпричастен съвременния човек, живеещ в свят на иновации и непрестанно стремително модернизиране, до духа на всеки момент от историческото минало. Днешният прочит и изводите стават възможни благодарение на онази предметна наследственост, завещана от империи и древни общества – утилитарни и декоративни обекти, скулптури, рисунки и релефи, в повечето случаи, свързани с бита или с отдаване на почит към личност или култ. Изкуството неизменно е източник на информация за подем или упадък, показател, както във времеви и стилови характеристики, така и като качество на изработка и материал, от който са изпълнени артефактите – керамика, дърво, камък, различни метали и сплави, и др. Сред многобройните съкровища се откриват малки метални форми с изображения на божества и исторически символи, с ликове на владетели – монетите. Още с появата си през античността, монетата обхваща в своята същност функционалното си предназначение като разплащателно средство и възможността за изява на художествени стойности, като място за демонстрация на изкуство. Процесът на творческо създаване, производство и разпространение на монети продължава и до днес, когато те са не само обект с паричен еквивалент, но и универсален обект за размяна на естетически послания.

Обект на изследване

Обект на настоящото изследване е българската монета като художествено произведение. Проучването е съсредоточено върху дизайна на монети и неговото развитие в България от втората половина на XX век до днес. Освен основното си предназначение като носител на определена парична

стойност, неизменно свързани с понятия като „изображение“ и „предаване на информация“, в различните периоди служат за пропагандиране, за определяне на принадлежност към организация или държава, за възхвала и почит към дадена личност. Върху проблемите на монетосеченето в българската научна литература са посветени множество изследвания, но те са концентрирани главно в посока на анализи на монетите като носител на конкретна историческа информация, като утилитарен продукт или с обект с колекционерска значимост. Заключениета, направени въз основа на паричните единици, се базират най-вече на сюжета, материала и качеството на изпълнение. В досегашни проучвания, обаче, не е разглеждан въпросът за българската монета като художествено произведение, като място за изява на артистични умения и способности. Това налага появата на ново изследване, насочено основно към процесите при създаване на композицията, на индивидуалния авторски подход в дизайна и цялостната визия, обусловени от технологията и предназначението на съвременната монета.

Предмет и времеви граници на изследването

Настоящото изследване проучва същността на българската монета като вид изкуство, без да се пренебрегва функционалността, която е приоритет за този жанр и естествено заложена в нея. Освен чисто материалните стойности и еквиваленти, тя е пример за общодостъпно художествено произведение, притежаващо определени естетически качества и способности за въздействие. Темата разглежда българската монета в три основни аспекта:

- функционален предмет, всекидневно употребяван в ежедневието на хората – парична, разменна единица, без която животът в днешно време е немислим;
- културно наследство – историческо, политическо, социално и икономическо, отразяващо моментното състояние на обществото в различните епохи. Носител на историческа информация, символ на съвременното в което е създадена;

- произведение на изкуството, което има специфична композиция, съставена от пластично релефно изображение и текст.

Необходимостта от създаване на монетен двор възниква скоро след смяната от 1944 г. на обществения и икономически модел в България – през 1947 г., когато се променя и държавният герб и се налага замяната на старите монети, отсечени в царско време с нови републикански. През тези години се установява практиката, процесът на дизайн и реализация на монети да бъде насочен в две главни посоки:

- разменни монети

Разменните монети или монетите в обращение са част от ежедневието на всеки човек. Те се изработват и са предназначени за нормалното функциониране на икономическия и стопански живот в обществото, в пряка служба на хората, което ги окачествява като социални обекти. Тук главната цел е функционалността, което задължава авторите да се съобразят с определените изисквания и проблематика. Дизайнът на монетите в обращение трябва да бъде „изчистен“ и лесно възприемчив за широката публика, като в изображенията се акцентира върху номиналната стойност и основното присъствие на актуалния държавен герб.

- юбилейни и възпоменателни монети

Нов етап в българското монетосечене е появата на юбилейни или възпоменателни монети. Тези произведения контрастират на разменните монети, като могат да предоставят значително по-голям обем и по-задълбочена информация. Изпълняват се за отбелязване на конкретни поводи – исторически годишнини, свързани с именити личности и събития от българската история и култура или посветени на важни национални и международни форуми. Богатото на събития минало, важни дати, отдаване на почит към изтъкнати културни дейци и общественици, изобилието от различни факти, съпътстващи историческото развитие на българската държава, определя и широкия спектър от теми и сюжети за създаване на този тип монети, както и на тяхното популяризиране. Юбилейните монети имат преди всичко мемориален и

тържествено-празничен характер, те са с по-богата образност и възможности за изграждане на по-сложни и нестандартни композиции.

В българската наука съществуват множество статии, изследвания и енциклопедии, посветени на историята на монетата – от появата ѝ през античността до днес. Но до този момент не е правено проучване и анализ на самия творчески акт при интерпретация на зададената тема и представяне на изображението, на индивидуалните художествени подходи на отделните автори, на етапите и процесите при реализация на монета – от създаване на идейния проект до отсичането ѝ в монетния двор и пускането в обращение. Дисертационният труд разглежда детайлно произведенията и дизайнерите на монети в България през втората половина на XX и началото на XXI век. Акцентира се върху реализираните от художниците конкретни проекти в сферата на монетосеченето и връзката на тези идейни и пластични решения с композиции в други жанрове от цялостното им творчество.

Фиксирането на точно определени времеви граници е продиктувано от създаването на Монетен двор в България през 1952 година. Конкретните периоди на изследване обхващат процесите, създадените произведения и авторите до 2020 година. Част от разгледаните обекти са реализирани в нашето съвремие от активни и в момента творци – това придава на труда актуално звучене, но и изгражда предпоставки за бъдещи анализи и проучвания в областта.

Цели и задачи на изследването

Настоящият дисертационен труд разглежда детайлно българската монета като художествено произведение от основаването на Монетен двор през 1952 г. до днес. Целите на научното изследване са да бъдат анализирани многобройните проблеми и сложните процеси, съпътстващи реализацията на монети. Тази артистична област на създаване на малките метални обекти е обширна и изискваща специфични умения, познания и творчески способности. Темите в програмата на БНБ са от различен характер, свързани с българската история, религиозни празници, културни паметници, с важни национални и

международни събития и форуми и отбелязване на годишнини на изтъкнати личности.

Една от основните цели на проучването е да бъде направено сравнение между различните авторски подходи при подбора на елементите, съставлящи изображението и пластичните измерения на паричните единици. Обликът на монетата зависи от проектанта – художник с комплексни качества и естетически вкус, майстор на изграждането на композиция в кръг и ниския релеф, като в крайния резултат не трябва да се пропуска и пълното съответствие с достоверността на конкретното събитие.

Методология на изследването

При провеждане на научно-изследователската дейност по темата на дисертацията са разгледани голям брой трудове на историци и изкуствоведи, относно развитието на монетосеченото в България. Извършен е хронологичен преглед, придружен от обстоен разбор и описателен анализ на обекти, които представят монетата като художествено произведение. Всеки български художник, изработил творба, засегната в настоящия труд, е представен с кратки биографични данни, направено е сравнение с други негови творби, което допълва целостта на проучването и предоставя необходима информация за извършване на сходни изследвания в бъдеще. Текстът на дисертацията е съпроводен от снимков материал, илюстриращ тезата и целите на настоящото изследване.

Заклученията, изложени в текста са изведени чрез систематизиране на библиографски, теоретични, културно-исторически, технологични, практически и биографични сведения. В процеса са използвани следните методологически подходи: системен; синергетичен; комплексен; аналитичен; емпиричен; исторически; биографичен. Въз основа на употребените научно-изследователски способности настоящият труд може да бъде определен като конвергентен – обобщен е натрупаният научен материал във вид на описание на конкретни образци и автори, очертали основните тенденции в развитието на

монетата като художествено произведение от втората половина на XX век до днес.

I. ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД И ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА МОНЕТАТА

В първа глава от дисертационния труд се разглеждат същността и основните характеристики на монетата, нейният произход, историческо развитие и знакови произведения от този жанр по нашите земи. Разгледани са хералдически, композиционни и естетически проблеми, свързани със създаването на монети и монетосеченето в България. Обектите, разгледани в отделните части на изследването, са представени в хронологичен ред, с цел максимална точност и разбираемост на проведеното проучване.

I. 1. Произход: В този раздел от първа глава е въведена основната терминология, извършени са и допълнителни анализи за произхода и разпространението на монетите. Изявени са причините за тяхното създаване, предизвикано от развитието на пазарните взаимоотношения и ежедневните потребности в древните общества. Посочени са първоначалните варианти на платежните средства, в основната си част, предмети от бита, сечива, семена от различни растения и др. Визията на платежните средства е изцяло зависима от местонахождение и традиции, начин на живот, култура и религия – фактори, предопределящи и естетическите качества на разменните обекти.

С откритията и подобренията в технологичните процеси при обработка на метали, металните продукти стават незаменим и все по-ценен източник на суровина за изработка на всякакви функционални предмети с по-широки възможности и употреба във всички житейски дейности и ритуали. Най-ранните писмени свидетелства за появата на разплащателни средства и развитие на търговски отношения датират от около 3200 г. пр. н. е. В открити клиновидни писма от древна Месопотамия се описват сделки, извършвани със сребърни късове с точно изчислено тегло. Теглото на необработените парчета злато,

сребро и мед дефинира тяхната стойност, което е предпоставка за конкретна размяна. Именно тези потребности предопределят появата на разплащателни средства с изравнен грамаж, обекти, реализирани от благороден метал – монети.

От историческа гледна точка, първите монети са отсечени в Лидия /на територията на днешна Турция/ и датират от средата на VII в. пр. н. е. За изработката им лидийците използват електрон или злато, като грамажът е идентичен на стойността на материала и е отпечатан върху повърхността. Още в първите екземпляри, освен тяхната утилитарна функция, се наблюдава и предназначението им за пропаганда и възхвала на владетеля, както и художествените стойности и качества на ранното монетно изкуство.

С развитието на древните цивилизации и икономическите отношения монетите придобиват основно значение и масово разпространение в търговията между различните региони, като всяка дадена общност ги приобщава към своята културна идентичност, религия, символика и др. Металните обекти притежават подчертани пластични качества, което е следствие на скулптурния подход, на начина и средствата, използвани за тяхното производство. Меката релефна форма и обем се постига чрез технология, наречена „сечене на монети“. Външният силует на първите екземпляри наподобява кръг, което се превръща в постоянен модел за тяхната реализация. Изображенията са живи, въздействащи рисунки на различни животни, олицетворяващи традиционни обичаи, бит и култ. С развитието на писмеността, върху монетите се изписват и имената на държави, владетели и послания. Още в този период монетата придобива своята константна форма и съдържание, с основни характеристики, структурни елементи и обща визия, останали непроменени до днес – над 2600 години от своето създаване.

I. 2. Основни характеристики: В тази част на дисертационния труд са разгледани някои основни характеристики, термини и технологични принципи при създаване на монети, имащи отношение към темата на проучването.

Същността и историческото развитие на монетата са обект на изследване от обособена самостоятелна наука – нумизматика, която анализира

използването на символи, знаци и надписи по монетните повърхности и какво значение имат те за отделните традиции на конкретно общество.

Основните етапи при създаване на композиция по конкретна тема са изготвяне на графичен проект и „прехвърлянето“ му впоследствие в скулптурен релеф и по-конкретно барелеф. Първоначалният графичен проект регистрира авторската идея, изяснява приложените елементи и тяхното аранжиране в кръглото поле, и възможностите за осъществяване на идентично пластично изображение. Релефът е често използван метод при представяне на различни орнаменти и декорации по повърхнините и на утилитарни предмети. По функционални причини в монетното изкуство се прилага само нисък релеф, доближаващ се до двуизмерните изображения. Изпъкналостта на обемите е ограничена и не позволява големи разлики във височините на издадените форми. При този тип пластика, най-подходящо е възприемането от фронтална гледна точка, а пред художника стои трудната задача да предаде илюзията за пространственост и съответните перспективни съкращения, за да се избегне характерната деформация на образите при поглед от друг ъгъл. Допустимите и често фиксирани височини, според технологичните изисквания, позволяват ограничен подход в третирането на изпъкналите ниски форми, като отново технологията не позволява и пластична намеса – врязване, гравирание във фона и основата около изображението. Изпълнението на релефа се осъществява чрез последователно прехвърляне на отпечатьци в позитив и негатив, с цел постигане на максимална прецизност на форма и детайл.

При работата по релефа в съвременното монетосечене размерът на гипсовия проект надвишава многократно реалните параметри на монетата – търсенето на миниатюрни, фини нюанси във формата налагат това уедряване при скулптурното третиране. Но с пропорционалното пренасяне на изображенията в монетен размер и материал, много елементи могат да „изчезнат“, да не бъдат видими, поради намаляването на пластичните стойности и тук ролята на силуета е от основно значение. Строгите технологични

изисквания ограничават и конкретната височина при изписване на букви, което усложнява задачата на авторите.

Монетата притежава две основни равнини – лицева и обратна страна или гръб, наречени съответно аверс (от лат. – „обърнат“) и реверс („обърнат назад“). При създаването на двулицевите изображения ясно се разчита индивидуалния подход на всеки автор към взаимозависимостта между двете страни на монетата. Композицията на лицевата страна в повечето случаи намира идейно-смислова и пластична връзка чрез повтарящ се или аналогичен елемент от обратната страна, съобразен с обозначаването на номинала и подходящия знак или послание, характерно за периода.

Лицевата страна е основният носител на информация за номиналната стойност на монетата, като в по-късните периоди за нейното обозначаване са въведени и цифри, чиято големина е съобразена към бърз и ясен прочит на материалната стойност. В естеството на аверса е подчертаването на периода в който е създадена монетата и отличителните символи, определени от приоритетните цели на владетеля или държавата. Гербовете, владетелските и държавни символи са въпрос на разглеждане от друга наука – хералдика, но тяхното развитие и отразяване е основна, съставна част при изграждане на художествената композиция от всички периоди в монетосеченето. Съвкупността от изображения и характерни знаци върху повърхността на монетата се нарича монетна легенда или иконография. В различните епохи има периоди с постоянно присъствие на подобни елементи в иконографията, което определя принадлежност на един обект към даден монетен тип.

С напредването на технологиите и преминаването от ръчно към механично производство, става възможно възпроизвеждането на перфектна кръгла форма и изравнени повърхности с точна дебелина на монетата. Околовръстната повърхност на получения нисък цилиндър се нарича гурт. Гуртът обхваща двете страни на монетата, като застъпва малка част от финалите на кръговете и образува тънък кант, който рамкира всички елементи в композицията на аверса и реверса.

Със своята същност и основни компоненти, монетата предоставя широки възможности за художествена изява. Тя е един от най-точните източници на историческа информация за отделни епизоди от миналото, за периоди на възход и упадък в човешката цивилизация, но и своеобразен хронологически преглед на историята на изкуството.

I. 3. Антични и средновековни монети по нашите земи: С развитието на древните цивилизации се забелязва изграждане на конкретни стилови норми, естетически и индивидуални изразни средства във всички направления на изящните и приложни изкуства. Особеностите на географското разположение, обитаваната среда, консуматорските, пазарните и военни отношения, религиозната ориентация и влиянието на монарха се оказват определящи за изработка и на изображенията върху монетните повърхности.

В този раздел на дисертационния труд са анализирани монетни екземпляри от множеството находища на антични обекти и артефакти, открити на територията на съвременна България и имащи пряко отношение за развитието на българското монетосечене. Естетическите норми, утвърдени през античността и средновековието, пряко рефлектират върху монетното изкуство и през следващите периоди.

Разпространението на монетосеченето и употребата на монети предначертава и напредъка им в пластичното третиране. Релефите и сцените с фигури на животни и човешки силуети, композициите с портретни изображения придобиват все по-прецизно изследване на натурата и виртуозното ѝ отразяване в художествения обект от скулптори и гравьори.

Изследваните примери от Древна Гърция, Тракийското племенно монетосечене и Римската империя са разгледани последователно с цел уточняване на взаимстваните методи, прилагани в изработката на изображения през Античността. Анализирана е естетическата връзка и в композиционните решения при различните цивилизации и племена, приложена върху металните повърхности, понякога с аналогичен подход към изграждане на образа, но

представен с традиционните изразни средства, индивидуални за всяка отделна култура.

Разгледани са примери от средновековния период и по-конкретно, монетосеченето във Византийската империя. Изследвани са основните фактори, които повлияват пряко върху естетиката на паричните единици. Приемането на Християнството като официална религия дава своето отражение и води до промяна във всички художествени жанрове, влияе върху развитието и начина за представяне на изображение в монетната картина.

В първите екземпляри, сечени по време на могъщата империя, ясно се откроява влиянието и естетиката на римските монети, но с течение на времето се забелязват нововъведения в стиловата характеристика, иконографията и маниера на изработка. Въпреки налагането на нова символика и подход при изграждане на даден образ, монетите продължават тенденцията да се изобразява и възхвалява моментния владетел. В изпълнението на релефния портрет се проследява постепенното изменение от реалистично изображение към наивистична стилизация. Стандартното положение на профил се заменя с анфас – отличителен принцип за средновековните парични единици, където владетелите основно са илюстрирани фронтално, насреща, изпълнени с множество декоративни елементи и изграждане на форма и обем чрез линии и точки. Детайлната украса обикновено е прилагана върху мантиите и облеклото на монарсите, както и на съпровождащите образа инсигнии – корони, кръстове и др. На опаката страна доминира символиката, илюстрирана чрез различни знаци, често срещани са и композиции, изградени от множество диаграми, съкращения на наименования и монограми, съпътстващи анализирания образ.

Монетосеченето във Византийската империя оставя богато наследство от символични изображения, съдържащи съществена историческа информация и художествени стойности. Средновековните монети изцяло променят стиловите норми и пряко рефлектират върху следващи произведения, свързани с монетното изкуство. Образците представени от византийските майстори изцяло оказват своето влияние и върху монетосеченето през периода на Втората

българска държава, където монетите носят същите стилови особености и художествени качества.

I. 4. Монетите в периода на Втора българска държава: Традицията да бъдат взаймствани, както и предавани различни методи за реализация на монети през отделните времеви етапи, се затвърждава и в първите образци на платежни средства в България. През периода на Първата българска държава не съществуват доказателства владетелите да са произвеждали собствени монети. Единствените парични единици, обслужващи обществения пазар, са били византийски и венециански грошове, които продължават да се използват, дори и сред разпространението на първите монети с изписани имена на български владетел, и то на кирилица, отсечени при царуването на Иван Асен II (1218 – 1241). Аналогично с предходни примери, новосъздадените изображения са повлияни от естетиката на досегашните външни въздействия и композиционни оформлениа, но следват традиционната българска култура и убеждения. Религията през този период се възприема като основен фактор, определящ създаването на образ в двустранните произведения. Всички майстори и гравьори подготвят своите монетни картини спрямо утвърдените канони, ерминии и християнски закони, присъщи за източноправославната вяра.

В раздела са посочени примери с детайлно и последователно описание на монетни екземпляри, с образи на средновековни български владетели. Анализирани са отделни пластични решения на гравюри и релефи, декоративните елементи и характерните стилизирани, наивистични картини. Монетните произведения, датиращи от Втората българска държава, са обекти от особена важност за националното културно наследство. Уникалните похвати, използвани за изграждане на композиция и пресъздаване на изображение през Средновековието, представляват неповторими художествени постижения.

В края на XIV век България губи своята независимост като държава и попада под близо петвековно османско владичество. Това се отразява във всички обществени процеси. Отсичането на монети, които съдържат българска символика и знаци, олицетворяващи националната идентичност и религиозни

убеждения, е ограничено и прекратено. Досегашните разменни средства, които обслужват пазара са заличени и се утвърждава турска валута, чиито материален носител притежава коренно различна визия: „Монетите на османските султани се отличават от тези на християнските средновековни държави по това, че в тях няма антропоморфни образи. По двете им страни са разположени надписи с арабски букви, съдържащи името и титлите на съответния владетел.“¹ От края на XVII век все по-масово в циркулация по пазарите на империята навлизат и западноевропейски валути. Откритите многобройни находища с такива примери доказват нарастването на търговските взаимоотношения на българското население с бързо развиващите се икономики в Европа. Тези контакти, в известна степен, доближават културното развитие по нашите земи до европейските модели и цивилизационни ценности, което, от друга страна, спомага и за процесите, разглеждани днес като Българско Възраждане и Националноосвободително движение.

I. 5. Монетите в периода на Княжество (1879 – 1908) и Царство България (1908 – 1946): В тази част на дисертационния труд е направен исторически преглед и анализ на основните композиционни решения в изграждането на проект за монета в Княжество и Царство България. Може да се каже, че през периода 1881 – 1943 г. изпълнените монетни емисии повтарят наложените основни схеми, утвърдени в европейската практика след епохата на Ренесанса. Но разглеждането на тези процеси е от особена важност, защото много от установените модели са предпоставка и пример за бъдещи художествени реализации, обект на настоящето проучване.

След Освобождението през 1878 г. и възстановяването на държавността, в края на XIX век в Княжество България всички слоеве на обществото обединяват своите усилия за създаване и развитие на социални и културни структури, утвърждаващи българската идентичност. От първостепенно значение е издаването на българска парична единица, която да обслужва икономиката.

¹ Герасимов, Т. Антични и средновековни монети в България, с. 142. София, Български художник, 1975. 160 с., с ил.

След основаване на държавна банка и множество обсъждания на високо държавно равнище се приема официалното наименование на валутата – „ЛЕВ“, подразделен на сто „СТОТИНКИ“. Името е провокирано от лъвът, неизменно съпътстващ българската история символ. Царственият образ на лъва е олицетворение на храброст, мъдрост и сила – постоянен и емблематичен знак за националната идентичност.

През 1881 г. в Бирмингам са отсечени първите официални монети на Княжество България. Следват множество поръчки в различни европейски монетни дворове – Санкт Петербург, Брюксел, Кремница, Виена и др., които се явяват като изпълнители на българските парични единици, следвайки иконографията и символиката в изображенията, характерни за нашата държава. Върху монетите, сечени през периода, се открояват няколко различни варианта на националния герб, включващи идентични елементи, но с различия в подхода при организиране на композицията. След Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1885 г. княз Александър I е принуден да абдикира, а за нов български монарх, през 1887 г., е избран Фердинанд I Български. Това веднага се отразява и върху символиката в изображенията на монетите.

В тиража през 1891 г. за пръв път в българското монетосечене се изработва портрет на държавен лидер върху монета, отсечена по съвременните технологични процеси и с търсене на реалистичен образ, характер и индивидуално състояние. Прецизните изображения в периода на Третата българска държава представят бюстове на монарсите Фердинанд I и цар Борис III. Композициите са аналогични, включвайки образ, обърнат наляво и текст, поставен около пластичният портрет. В монетите неизменно присъства и връзан надпис в гурта „БОЖЕ ПАЗИ БЪЛГАРИЯ“. В тази част от дисертацията са представени с биографични справки някои чуждестранни автори с основни заслуги за развитието на българската монета – Антон Шарф, Стефан Шварц, Николай Формаш.

Историята на Царство България се свързва с множество противоречиви събития. Резултатите от Балканската и Междусъюзническата война, и

последвалите национални катастрофи рефлектират пряко върху финансовата система в държавата и причиняват огромна дестабилизация в икономиката, както и върху технологичното изпълнение на българските монети. Свидетелство за катастрофалните събития е изменението в художественото отразяване върху монета на чертите и изражението на българския монарх Фердинанд. Съответните сравнения и съвременни анализи от изследователите стават възможни благодарение на качествата на художника, способен да пресъздаде пластично и реалистично произведение. Портрет, който носи в себе си специфичните особености в изражение, характер, емоция и състояние. Автор на всичките монетни емисии през този период е Рудолф Маршал. Възприемането на монетите като информационен носител за конкретно време би било невъзможно без способността на твореца да третира формата и обемите в портрета, чрез който се установяват важни исторически факти.

Важен момент в българското монетосечене е реализираната през 1930 г. монетна емисия, в която се тиражира разменна монета с художествен проект, измислен и изпълнен от български автор. Създател на композицията е видният български скулптор и общественик Иван Лазаров, който предлага пластична интерпретация на скалния релеф на Мадарския конник. Монетната реплика не е буквално и точно копие на средновековния оригинал, но е въздействащо, въпреки умаления формат. Авторът изпълнява релефно изображение с категорични скулптурни стойности, чрез употребата на мощни форми и отчетливи обеми, съобразени с необходимите височини за функционалност.

В дисертацията са представени примери от творчеството на Лазаров в областта на скулптурата, което впоследствие се очертава като основен метод за изследване и анализ по темата. Съпоставката между монетни образци и произведения от различни категории на изобразителните изкуства, реализирани от конкретен автор, присъства във всички глави от изложението на труда. Аналогичните или различаващи се творби са от особена важност за целите и задачите, заложили в темата, подчертавайки естетическите възгледи на художника и отражението им в монетните произведения.

Монетосеченето през Княжество и Царство България е обвързано с множеството противоречиви събития. Въпреки всички трудности, изображенията върху металните повърхности ни предоставят композиции с високо художествено качество, предоставящи възможност за исторически анализ и изводи. Макар проектите да се осъществяват в чужбина от различни скулптори и европейски монетни дворове, паричните единици носят в себе си българска иконография и символика и профила на българския монарх. Произведенията от този период остават с огромното си значение като показател за конкретното време и обществените процеси, но са и предпоставка за нови творчески разработки.

II. МОНЕТИТЕ В ПЕРИОДА НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (1946 – 1990)

Периодът от 1944 до 1990 г. се характеризира с много политически и социални промени. Събитията след Деветосептемврийската революция през 1944 г. и краят на Втората световна война поставят начало на нов обществен модел и през 1946 г., България е обявена за Народна република. Страната попада под влияние на СССР и през тези близо четиридесет и пет години се осъществяват многобройни реформи по съветски образец, които пряко се отразяват на социалния живот, както и в художествените среди. В началото на периода, всички процеси и естетически търсения в културната сфера са подчинени на т.н. „социалистически реализъм“, имащ за цел да възвеличае трудовите подвизи на обикновения човек, саможертвата на падналите в борбата герои и дейците на комунистическата партия. Създаването на множество паметници и мемориали, монументални скулптури, стенописи и всякакъв вид обществено изкуство в повечето случаи има пропаганден характер и е характерно за цялото времетраене на управление на БКП.

През втората половина на XX век монетосеченето в България бележи своето стремително развитие. Освен постоянния напредък в технологичен

аспект, се появяват и произведения, които изненадват с иновативни постижения и нестандартни решения от художествена гледна точка. Осъвременяването на паричните единици в страната е провокирано от новата власт и желанието ѝ да се използват монетите като съществен информационен носител – културен, исторически и агитационен. Монетната програма на БНБ се осъществява от доказани автори, допринесли за развитието на изкуството в страната. Ясно изразеният стил и естетика на всеки един от творците допринася за многообразието в монетния дизайн.

С учредяването на монетен двор през 1952 г. започва на българска територия и реализацията на малки по размер обекти – монети, значки, медали и др., а след осъществяване на технологични подобрения през 1962 г., тук се изпълняват и всички държавни ордени и отличия. Следващите години бележат подем в дизайна и оформлението на паричните знаци, като през периода на Народна република България се създават множество произведения с идеологическа насоченост, но и творби със съвременно и модерно звучене.

Във втора глава от изложението на настоящото изследване са подчертани основните разграничения при реализацията между двете главни направления в българското монетосечене – разменни и юбилейни монети. Посочени са определящите фактори, като функционалност и ежедневна приложимост при разменната монета и как тези условия влияят при нейната изработка. Анализирани са подходът и принципа за осъществяване на юбилейна монета, подборът на точните елементи и тяхното аранжиране в кръглото поле. Представени са водещите автори, които реализират художествени проекти за възпоменателни монети от периода, както и основни техни реализации от професионалното им развитие в конкретни сфери на изобразителните изкуства.

Многообразието в монетното изкуство започва с отсичането на юбилейни или възпоменателни монети през 1965 г. Постепенното въвеждане на разнообразни теми и сюжети става необходимост поради отбелязването на важни исторически събития и дати, национални герои и основни епизоди от българската история, настояща и идентичност.

Юбилейната монета може да запознае зрителя с голям обем информация чрез използването на различни изразни средства, създаващи асоциации и търсещи идейна връзка с възложената тема. В първите произведения изпъква нестандартния подход при изграждането на композицията, носеща символика и ориентация към знакови изображения спрямо съответните проблеми, поставени в конкретните задачи. Традиционното представяне на портретни изображения в положение на профил се обогатява с образи в различни позиции – анфас и тричетвърти, като състоянието и характера на личността са в основата на пластичните търсения на художниците. Освен портрети на именити културни дейци и общественици, в изображенията се включват релефи с архитектурни фасади, монументални паметници и мемориални ансамбли, фигурални композиции, фрагменти от картини и др. И тук, отговорността за представянето на всички съществени събития и намирането на съответно изображение и символ отново пада върху художниците на които са възлагани заданията. От техните качества и идеи зависи лицето на българската парична единица.

Първите изпълнени юбилейни монети са с образите на Св. Св. Кирил и Методий и Георги Димитров по проекти на известния живописец, график, илюстратор Александър Поплилов. През следващите години се осъществяват множество обекти от емблематични за българското изкуство скулптори като Иван Мандов, Валентин Старчев, Крум Дамянов, Любомир Прахов, Георги Чапкънов, от графични дизайнери като Стефан Ненов, Стефан Кънчев и др. В този период развитието на изобразителните изкуства достига своя апогей при честването на юбилея 1300 години България през 1981 г. Реализирането на художествени произведения във всички жанрове, и като количество, и като мащаби, няма аналог в нашата история. Много автори осъществяват знакови и характерни за културата ни от това време социални проекти – от монументална скулптура, стенопис, екстериорни творби с приложна и декоративна насоченост до всички прояви на кавалетните изкуства. Броят на отсечените монети през тази година също е ненадминат. С изпълнени проекти се открояват и нови имена като Петър Георгиев, Петър Брайков, Богомил Николов, Кънчо Аврамов

и др. Повечето от тях продължават своя творчески път в жанра и след политическите промени от 1990 г.

В дисертацията са представени основните серии от категорията на възпоменателната монета, актуалните теми, които се превръщат в продължителен обект на различни творчески интерпретации. Разделът „Исторически годишнини“ включва важни за българската държава събития и актове като отбелязване на юбилеи от Освобождението, Съединението и много др. Това са едни от най-често срещаните и реализирани произведения в сферата на възпоменателната монета, приобщавайки множество автори от разнородни жанрове на изобразителните изкуства, което предоставя възможност за анализи и сравнения за индивидуалната естетическа нагласа на художниците към темата, както и обогатява визията в металните обекти. Посочени са примери, които затвърждават тезата за определена връзка между професионалното развитие на конкретен автор в дадена сфера на изобразителните изкуства и реализираните от него изображения върху монети. Тези целенасочени асоциации поставят монетите в определена категория – обекти с изявени художествени качества и уникати, въпреки реализацията на определен и многоброен тираж.

Въпреки влиянието на установения политически модел в страната, монетите се превръщат в поле за изява на множество разнообразни и иновативни творчески разработки. С първите тиражи на юбилейни монети през 60-те и 70-те години на XX век се откроява съществена промяна в изображенията, която представлява стабилна основа за предстоящи творчески търсения и създаване на композиции със знаково и символно излъчване.

Втора глава от настоящия дисертационен труд проследява постепенната промяна и въведенията на обновени и нетрадиционни до момента изразни средства в композициите и изображенията, представени върху възпоменателни монети. Акцентира на появата на нови автори, техния принос и реализации в монетния жанр. Сравненията между монета и творби от определени жанрове като скулптура, плакат, графика, илюстрация и др. са необходими за осъществяването на изводи, които свидетелстват за мястото на монетите в

категорията на произведения с художествена същност и целящи да изявят поставения проблем, заложен в заглавието „Българската монета като художествено произведение от втората половина на XX век до днес“.

Почти всички автори са представени с кратки биографични данни в бележки под линия.

Периодът на Народна република България е от определящо значение за развитието и модернизирването на българската монета. Появата на две основни направления е предпоставка за поставяне на категорични граници между функционални обекти и произведения, носещи изцяло творчески характер. Мемориалният, тържествен и церемониален аспект на юбилейната монета се явява като основен източник за художествени решения, смели авторски търсения и иновативни предложения. Исторически и информационен носител, пресъздаден от индивидуалните, естетически и стилови норми на всеки отделен автор.

III. МОНЕТИТЕ В ПЕРИОДА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (от 1991 г. до днес)

След политическите събития от края на осемдесетте години на XX век българската държава променя своя статут от социалистическа република на демократична и свободноразвиваща се страна. Осъществяват се множество структурни промени в обществения и икономически живот чрез реформи и различни законопроекти от демократично избран парламент. На 12 юли 1991 г. Великото народно събрание приема действащата и в момента Конституция на Република България.

Всички промени рефлектират и върху културния живот в страната, като се появяват нови художествени образи, нестандартни изразни средства и форми в изкуството, въвеждат се разнообразни материали, които позволяват и провокират създаването на всевъзможни пространствени и артистични решения. Авторите се възползват от свободата на новите възможности и технологични

открития, превъплъщавайки ги в съвременни художествени произведения и създавайки нови стилови норми. Въпреки всички трансформации, класическите методи за направа на дадено изображение запазват своята роля при реализация на обекти с художествен характер. Графичното и пластично третиране на различни фигуративни образи и форми, представянето на бележити личности чрез направа на портрет следва своя утвърден образец и традиционни принципи. Релефът остава един от най-използваните методи за пресъздаване на определена картина в различните скулптурни направления – монументални паметници и мемориали, декоративни пана в архитектурна среда, кавалетна и малка пластика, ордени, медали и монети.

Паричните единици, които обслужват масовия пазар или отбелязват празнични събития и годишнини, възприемат своята обновена символика и иконография, съответстваща на съвременните обществени процеси. След политическите промени подходът на БНБ към годишните емисии за реализация на разменни и възпоменателни монети претърпява важна и съществена актуализация. Държавната институция въвежда нов регламент към селекцията на автори, които да реализират художествени проекти в монетния дизайн. Основните изменения се състоят в обявяване и провеждане на национални анонимни конкурси, което предполага по-голямо разнообразие и наличие на различни алтернативи и варианти, спрямо практикувания досега модел на възлагане на определени теми на избрани художници. Обновената процедура очаквано води до поява на непознати до момента професионалисти и възможност за изява на по-широк кръг от автори.

Освен художниците, допринасящи за изграждането на образа на българската монета от предходните десетилетия, в този раздел от изложението на дисертационния труд са представени и нови творци, които взимат активно участие в анонимните конкурси поставяни от БНБ. Акцентира се върху постепенната промяна и зачестилото присъствие на млади имена в жанра, което неминуемо е предпоставка за някои непознати до момента решения за осъществяване на художествен проект за монета. Определено може да се говори

и за ново поколение в дизайна на монети – освен вече утвърдени автори като Елена Димитрова, Елена Тодорова, Иван Тодоров, Петър Стойков, Владимир Йосифов, Александър Хайтов, Тодор Варджиев, Пламен Чернев през последните години, конкурси за реализация печелят непознати до момента имена като Ваня Димитрова, Евгения Цанкова, Михаела Каменова, Стефан Иванов, някои от тях току-що завършили Националната художествена академия.

Трета глава проследява детайлно автори, които са активни през предходните години от периода на НРБ и техните творчески реализации след политическите промени в Република България. Техният разпознаваем от предишни художествени проекти естетически подход към представяне на изображение върху монета. Осъществени са анализи и паралели между монета и други произведения от изобразителните изкуства, което е продължение на принципа, следван във втора глава НРБ. Представени са основни промени в естетически и технологичен аспект, което оказва влияние върху визията и развитието на монетосеченето през последните три десетилетия. Посочени са примери за използване на различни благородни метали в конкретни нововъведени серии, в някои случаи и в съчетание в едно композиционно решение. Класическите направления като „Исторически годишници“, „Съединението“ и др., които продължават да бъдат актуални и до днес са съчетани с нови и различни теми, обвързани с български обичаи, традиции и фолклор, туристически местности, българска иконография и др. Освен употребата на конкретен материал се откроява и определен принцип за създаване на композиция, което допринася за разпознаваемост и характерност на дадена серия.

Разменните парични единици също възприемат нов облик. Тяхната промяна се забелязва постепенно на всеки няколко години от програмата на БНБ, като в последните две десетилетия стават и заместители на банкнотите от 1 и 2 лева. В някои емисии се открояват и монети в обращение с ограничен тираж, които възприемат изображения от раздела на юбилейните обекти.

През последните тридесет години монетната програма на БНБ предоставя на колекционерите и любителите на този жанр голямо разнообразие от произведения. Разделенията обхващат по-широк набор от теми, обвързани с българската история и традиции. Разделът от изложението на дисертационния труд „Монетите в периода на Република България /от 1991 г. до днес/“ проследява визуалните промени в българското монетосечене и подхода към тяхната реализация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Монетите са неизменна част от ежедневието и прогреса на съвременния свят. Визията на паричните единици търпи множество трансформации, в зависимост от периода и начина им на изработка, като предоставя конкретна историческа картина за съответното време. Чрез анализ на малките метални обекти може да се извлече изчерпателна информация за икономическия, политическия и социален живот в дадено общество или държава. Монетите са кръгли, двустранни парични знаци, носители на изображения и символи по своите повърхности, обвързани с местонахождение, култура, период и дизайн на изпълнение. Масовото им утилитарно предназначение предразполага към отношение главно от консуматорска гледна точка, като почти винаги се пренебрегват сложните процеси от които е зависима специфичната им изработка.

Свойството на монетите да притежават многобройни по характер и разнообразие качества ги поставя сред най-търсените и колекционирани обекти. От друга страна, икономическата и финансовата им значимост ги прави част от нашето ежедневие, те са предмети с особен социален статус, с неизменно присъствие в съвременния бит. В историческото си развитие, монетата е един от малкото обекти, които се адаптират към всяка специфика на дадена културна идентичност и епоха, конкретни иконографии и емблематични знаци и символи, непрестанно променящи се още от нейното създаване през античността.

Естетическите стойности на които е носител преминават през различни етапи – от първоначалната идея за всеобща приложимост, продиктувана от необходимост за размяна срещу необходими продукти и утилитарни предмети, през отразяване на религиозни вярвания и политически позиции, олицетворение на конкретен модел на управление, до момента в който започва да притежава художествена стойност.

В настоящия дисертационен труд са разгледани основни композиционни методи и авторски подходи при създаване на проект за монети. Художествени похвати, които са прилагани в изработка на релеф и индивидуалните стилови и естетически търсения на художниците спрямо различните теми. Развитието на металните парични единици по българските земи и в съвременна България е детайлно разгледано и анализирано от първоначалното им създаване, преминаването им през различни периоди до сегашния момент. Осъществените анализи са разпределени в три глави от основното изложение, направени са констатации за непрекъснатата промяна в облика на монетата и са представени конкретни примери във връзка с естетическите им стойности.

В настоящия дисертационен труд са оформени изводи и резултати, които са първоначално заявени в увода, обосновавайки се от направени до момента научни изследвания и проучване на съответните материали, акцентира се на основните тенденции, които оказват пряко влияние и засягат артистичната и приложната функция на монетата.

За осъществяване на научното изследване е необходим детайлен преглед на историческите периоди, произхода и ролята на монетите в античния, средновековния свят и развитието на монетния дизайн във времето на Третата българска държава. Тези процеси са разгледани в първа глава от труда, където е проведено и представяне на основната терминология, характерните символи и знаци, специфични технологични и художествени методи за тяхното изпълнение.

Рамкираните конкретни исторически периоди са изследвани спрямо тяхната последователност, определили измененията в изразните средства и

композиционните решения. Анализирани са водещите приоритети за създаване на изображение върху монета, като религия, възхвала на дадена личност, ежедневни сцени от бита и друга символика. Проследено е възраждането на българската държава в първите десетилетия след Освобождението. Създаването на българска парична единица и внедряването ѝ сред обществеността.

Във втора глава от труда детайлно са изследвани поставените в увода цели и задачи. Твърденията са изказани на базата на направените до момента анализи от първа глава, основните характеристики и определения и историческия преглед. Произведенията са представени по хронологичен ред, спрямо годината на тяхното изпълнение. Въвеждането на авторите е последователно със съответен анализ и презентиране на личното им творчество и естетика и как това рефлектира върху визията на българската монета. Всеки отделен художник е представен и в бележка под линия с кратки, биографични данни.

В трета глава е приложен друг метод за представяне на разглежданите от дисертационния труд художествени проблеми и анализирани обекти. Произведенията са посочени и разгледани спрямо съответните теми и задания от БНБ, без строго спазване на хронологична последователност на реализация.

Българското монетосечене преминава през множество различни етапи. Всеки от посочените периоди в настоящото изследване е разгледан детайлно, като са представени обстоятелствени анализи на композициите върху монетните повърхности и причините за използване на конкретни източници за тяхното осъществяване – реплики и цитати от известни произведения на територията на България, фрагменти от дадени обекти, с които темата намира допирни точки, различни сюжетни пасажии и др.

Актуалността на настоящия дисертационен труд е поставена и във времевите граници още в заглавието на темата. Обхванати са всички произведения от втората половина на XX век. до настоящия момент, което предполага и предоставя възможност за нови изследвания в тази посока.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

- За пръв път се осъществява изследване, което да определи монетата като вид изкуство. Научният труд се придържа към взаимовръзката между скулптурното направление релеф и неговото приложение в осъществяването на монетно изображение.
- Осъществена е връзка между индивидуалното творчество на всеки отделен автор и неговите произведения в българското монетосечене. Посочени са многобройните направления в изобразителните изкуства, които са обвързани с монетата и намират своето приложение в нейното създаване – скулптура, графика, плакат, илюстрация, дизайн и др.
- Направени са допълнителни анализи на конкретни творби от даден автор, които впоследствие са цитирани под формата на пластичен релеф върху монетни повърхности, с което се осъществява паралел между различните области на изобразителните изкуства.
- За пръв път се проследяват проблемите при изготвянето на художествен проект за монета. Моделиране в позитив и негатив и ролята на силуета в крайния продукт.
- Направени са детайлни анализи на изображения от една серия, с цел изследване на съответствия и разлики в композиционните решения. Този подход е необходим поради различния стил и естетика на всеки отделен автор.
- Посочени са основни принципи и актуални технологични и художествени проблеми във връзка с изготвяне на проект за

монета, което отговаря на множество въпроси за тяхната реализация.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ И УЧАСТИЯТА В НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Научна конференция – „Дизайн & приложни изкуства“ – Факултет за приложни изкуства, НХА, София, 2018 г. Изнесен доклад на тема: „Монетното изкуство на скулптора Прахов“

Световен конгрес за медално изкуство „FIDEM XXXV“ – гр. Отава, Канада. Доклад и презентация на английски език на тема: Women Designers of Medals and Coins. Публикация: Shishkov V. International Art Medal Federation – FIDEM. MEDAILLES, FIDEM XXXV Art Medal World Congress Ottawa 2018, Magazine of the International Art Medal Federation, Lisbon, 2018, p. 173 – 177.